

Блинова О.Є. Етнічні стереотипи у розвитку етнічної самосвідомості / О.Є. Блинова // Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. Т. ІХ, част. 5. – К., 2007. – С.19-25.

ЕТНІЧНІ СТЕРЕОТИПИ У РОЗВИТКУ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

Блинова О.Є.

Ключові слова: соціальний стереотип, етнічний стереотип, етнічна самосвідомість.

Ключевые слова: социальный стереотип, этнический стереотип, этническое самосознание

Проблеми етнопсихології, розвитку етнічної самосвідомості, етнічної ідентичності вже довгий час залишаються у центрі уваги дослідників. Кожна людина, відносячи себе до певної групи, водночас формує власне уявлення про цю групу – «ми» та про інші групи, що відрізняються від нас, тобто «вони». Ця система уявлень, а також почуттів, оцінок, суджень та поведінки є досить сталою та набуває характеру соціального стереотипу. Під соціальним стереотипом розуміють спрощений, емоційно пофарбований образ якогось об'єкту чи соціальної групи, відповідно, етнічний стереотип – це спрощений узагальнений образ етнічної групи. У багатьох дослідженнях показано, що ми маємо не тільки уявлення про англійців, німців і т.ін., також такі узагальнені уявлення існують всередині етнічної групи, наприклад, у 20 країнах північної півкулі мешканці півдня країни вважаються більш експресивними. Проблема стереотипізації як одного з найважливіших механізмів соціалізації широко аналізувалася в дослідженнях Е.Еріксона, Дж.Міда, Г.Тарда, Г.Теджфела, О.Бодальова, Б.Паригіна [1; 2]. Етнічна самосвідомість була предметом дослідження у працях Г.Лебона, Ю.Бромлея, О.Донченко, П.Гнатенка, М.Пірен та ін.[3; 4; 5]

У нашій державі, коли ми спостерігаємо економічну кризу, соціальну невизначеність, ідеологічну плутанину, велику кількість різноманітних, навіть, полярних, точок зору відносно різних аспектів існування та розвитку країни,

знов все частіше можна почути думки про немов би існуючі відмінності між жителями Заходу та Півночі України та Півдня та Сходу. Останні політичні події дійсно показали, що у буденній свідомості є досить сталими асоціації місця проживання людини з певною політичною та ідеологічною спрямованістю та, навіть, певним набором рис характеру, цінностей, особливостей поведінки. «Поряд з позитивними зрушеннями в суспільній психології (такими, як підвищення громадянської свідомості, почуття гідності, політичної активності тощо) ми були свідками й різкого зростання протистояння різних політичних ідеологій, що викликало поляризацію суспільства та формування «образів ворога» в особі політичних опонентів. В основі цієї поляризації лежали не лише різні політичні вподобання, а й різні групові ідентичності, що знайшло відображення у відмінності соціокультурних, мовних, етнічних особливостей. Групова ідентичність відіграла настільки значну роль, що перемога однієї політичної сили сприймалася її опонентами як загроза ідентичності» [6, с.90]. У зв'язку з цим актуальним представляється аналіз загальних закономірностей виникнення, становлення та розвитку соціальних стереотипів, зокрема, етнічних стереотипів стосовно до особливостей взаємоприйняття жителів Півдня та Заходу країни.

Мета дослідження: проаналізувати наявність та прояви стереотипізації у взаємному оцінюванні студентів Півдня та Заходу України.

Етнічна культура має конкретних носіїв та виражає те загальне, що існує у представників етносу в характеристиках групи, сталих формах поведінки, в реакціях, мові, рисах психологічного образу. Засобом ретрансляції етнічної культури є етнокультурні стереотипи. Етнокультурні стереотипи мають символічну сутність і не фіксуються безпосередньо у вигляді комплексу уявлень, вони реалізуються у буденних думках, поглядах та оцінках дійсності.

У будь-якій етнічній культурі можна виділити дві сторони: статичну і динамічну. Перша містить у собі психічний склад етносу і найбільш сталі риси його психіки, що закріплюються в етнічній свідомості та виражаються в звичаях та традиціях. Друга сторона відображає загальний настрій, реакцію

етносу на такі змінювані соціальні фактори, як, наприклад, економічна, політична обстановка на конкретному етапі історичного розвитку, котрі проявляються в особливостях взаємодії. Етнокультурний стереотип складається з ядра (система уявлень про сталі риси етносу, наприклад, історичне минуле, зовнішність і т.ін.) та суджень, що змінюються, моральних якостей, комунікативних можливостей членів спільноти [7, с.186]. Етнокультурні стереотипи – явище відносно стабільне, хоча і передбачає певну гнучкість та зміни у залежності від історичних умов. Важливими ознаками стереотипів вважаються, по-перше, образність, схематичність, спрощеність; по-друге, суб'єктивність; по-третє, яскраво виражене оцінне та ціннісне забарвлення, котре визначає тип поведінки при контакті з іншою етнічною групою; по-четверте, символічність, ілюзорність та навантаженість помилковим компонентом [8].

Стереотипи можуть бути позитивними і негативними, точними і неточними, причому точні стереотипи можуть бути бажані, це має назву «чуттєвість до відмінностей» або «культурна усвідомленість у світі різних культур», наприклад, стереотипне приписування мешканцям Півдня більшої емоційної відкритості на основі їх поведінкових проявів, означає розуміння того, що можна очікувати від них і як будувати свої стосунки. Гриценко І.П. вважає, що стереотипи можуть виконувати як конструктивну роль, тобто сприяти встановленню добрих стосунків з іншою етнічною групою, так і деструктивну, породжуючи негативне відношення до представників іншої групи. У цьому випадку вони можуть перетворюватися на упередження, які визначаються як невиправдано негативна установка по відношенню до групи та її окремих членів. Проблеми у зв'язку зі стереотипами виникають тоді, коли вони занадто узагальнені та невірні. Упередження – це сполучення установок, що з'єднують афект (почуття), поведінкову тенденцію (схильність діяти певним чином) та знання (переконання). Людині, що знаходиться під впливом упереджень, не сподобаються ті, хто не є схожими на неї; вона може допускати у своїй поведінки дискримінацію у відношенні до цих людей, вона впевнена,

що вони, навіть, небезпечні. У «Словнику з суспільних наук», випущеним ЮНЕСКО, читаємо: «Упередженість – це негативна, несприятлива установка до групи або її індивідуальних членів; установка впливає більше з внутрішніх процесів свого носія ніж із фактичної перевірки властивостей групи, про яку йде мова» [9, с.112]. Це дає підстави для такого висновку: очевидно, мова йде про узагальнену установку, зорієнтовану на вороже ставлення до всіх членів певної етнічної групи, незалежно від їх індивідуальностей; ця установка має характер стереотипу, стандартного емоційно забарвленого образу – це підкреслюється самою етимологією слова «забобон», «упередження», тобто, щось таке, що передує розуму і свідомому переконанню; нарешті, ця установка має велику стійкість і дуже погано піддається змінам під впливом радикальних аргументів.

Соціальні стереотипи відносно власної або іншої групи виконують різні функції. Стереотип може виражати розуміння того, хто ми такі, і забезпечувати нам соціальне визнання. Він може захищати наш образ «Я» від тривоги, яка викликається почуттям небезпеки та внутрішнього конфлікту. Він також може розвивати наш інтерес до самих себе, підтримуючи те, що надає задоволення та відкидаючи те, що нам неприємно.

Соціальні умови породжують та підтримують упередження різними способами. Група, що відчуває задоволення від своєї соціальної та економічної переваги, частіше буде виправдовувати своє положення за допомогою упереджених думок. Більш того, упередження можуть настроювати людей відноситися до інших таким чином, що це призводить до очікуваної поведінки, яка підтверджує існуючі упередження. Експерименти показують, що внутрішньогрупова упередженість часто виникає унаслідок того, що люди просто розділені на групи та відчувають «ми» на відміну від «вони». Одного разу сформоване упередження живе внаслідок інерції конформності та внаслідок підтримки різних соціальних інститутів, таких як засоби масової інформації, школа, вплив політичних лідерів тощо. Дж.Тернер зазначав, «існує тенденція характеризувати власну групу позитивно, для того, щоб позитивно

оцінювати себе» [10, с.453]. Внутрішньогрупова упередженість досліджувалась Агеєвим В.С. та отримала назву «інгрупового фаворитизму», що відображає переважно позитивну оцінку власної групи та переважно негативну оцінку іншої групи [11]. Однак, позитивним почуттям у відношенні до власної групи не обов'язково відповідають негативні почуття у відношенні до інших груп, хоча вважається доведеним, що людина може недооцінювати їх.

Соціальні стереотипи мають емоційні та когнітивні джерела. До емоційних джерел можна віднести фрустрацію, яка, у свою чергу, породжує ворожість до представників іншої групи, цей феномен має назву «зміщеної агресії». Коли причиною нашої фрустрації є переляк або невизначеність, ми переадресуємо наше роздратування, досаду, невдоволення на іншу групу. Можна привести цікаве висловлювання, яке є вдалою ілюстрацією до теперішньої ситуації у країні: «Етнічний мир легше зберігається в умовах соціального та економічного процвітання» та ще, до речі, говорив Ф.Ніцше «Той, хто не задоволений собою, постійно готовий до реваншу» (Ніцше Ф. «Наука радуватися»). До когнітивних джерел упереджень можна віднести категоризацію, тобто організацію навколишнього світу шляхом групування об'єктів. Свідомості людини властива схильність до схематизації інформації, що надходить ззовні. Відомо, що «людина може зберігати у пам'яті до дев'яти «згустків» інформації, а з'єднання їх можна вважати реалізацією принципу економії мислення. Одним із засобів перекодування є перетворення об'ємного враження у короткий опис, який може бути виражений навіть одним словом» [12, с.176]. При цьому, «усвідомлення схожості вимагає більш розвиненої здатності до узагальнення і концептуалізації, ніж усвідомлення відмінності, яке можливо вже на чуттєвому рівні» [13, с.135]. Сама по собі категоризація не є, звичайно, ще стереотипом, але вона забезпечує для нього фундамент. Розподіл людей за групами збільшує однаковість всередині групи та відмінності між групами. Також треба звернути увагу на те, що поведінка представників іншої групи пояснюється диспозиційними утвореннями, навіть, їх природним характером, у той час як власна поведінка виправдовується впливом

ситуаційних змінних. Стереотипи мають великий вплив, коли вони є сильними, коли судять про невідомих індивідуумів і коли формують політику у відношенні цілих груп. Стереотипи також можуть викривлювати наші оцінки поведінки індивідуума, хоча ми звичайно відкидаємо групові стереотипи при поясненні поведінки знайомих для нас людей.

У нашому дослідженні студентам було запропоновано оцінити за допомогою методики Т.Лірі типового представника Півдня та Заходу України (вибірку склали студенти Херсонського державного університету). Результати порівняння самооцінки студентів Півдня та їх уявлень щодо особистісних рис жителів західного регіону України (тобто автостереотипу та гетеростереотипу) оброблені за допомогою t-критерію Ст'юдента значущості відмінностей між групами.

Результати дослідження показали, що студенти південного регіону вважають себе більш упевненими, критичними, альтруїстичними та дружелюбними. Цікавим є те, що досліджувані проявляють чітко виражену амбівалентність під час виконання емпіричних завдань. Вони демонструють високу статистичну значущість у протилежних показниках. Так, «домінування» у них межує з «підлеглістю» та «залежністю». Загалом, досліджувані прагнуть адаптивності, демонструючи миролюбність, комунікативну толерантність, довірливість, слухняність та інші соціально престижні якості. Досліджувані (Південь) виявляють у себе вищий рівень миролюбності, дружелюбності, поступливості, довірливості та залежності, у них нижчий рівень «негативізму» та «ворожості». Можна припустити, що досліджувані бачать у себе вищий рівень готовності до діалогу, до згоди, до прийняття взаємоприйнятливих рішень, у той же час агресивні тенденції приписуються представникам іншої групи – жителям західного регіону. Західноукраїнські студенти (з точки зору представників Півдня) проявляють більшу ригідність, вищий рівень зовнішнього контролю, тому у них менша потреба у домінуванні. Сполучення ригідності з одночасною підлеглістю, конформністю може провокувати появу стереотипу. Отримані у емпіричному дослідженні дані дозволяють зробити

висновок про наявність як автостереотипних, так і гетеростереотипних уявлень, виявлено статистично значущі відмінності за деякими ознаками в оцінках типового представника Півдня та типового представника Заходу країни (агресивність, домінування, підлеглисть, залежність, миролюбство).

Висновки: Вступ у соціальну зрілість сучасної української студентської молоді характеризується мінливими трансформаційними суспільними умовами (на фоні політично-економічної кризи), порушеннями системи цінностей, рівноваги в міжгруповому обміні тощо. Відбувається нашарування образів і моделей світобачення, з'являється сприятливий ґрунт для розвитку й культивування стереотипів. У сучасному українському суспільстві спостерігається тенденція перетворення особистості у засіб маніпулювання її поведінкою шляхом заповнення свідомості ідеологічними і політичними гаслами. Однією з причин такої тенденції є недостатня наукова розробленість проблем національної психології. Проти негативних етностереотипів не існує простого засобу, оскільки вони є результатом багатьох взаємопов'язаних чинників, однак можна намітити деякі шляхи їх ослаблення: створювати відносини співробітництва, рівності, взаємозалежності у кращому сенсі цього слова; треба піддати психологічному аналізу вплив соціальних інститутів, зокрема, засобів масової інформації на створення та підтримання стереотипних уявлень; персоналізувати членів іншої групи, тобто поширювати різноманітні комунікативні зв'язки, підкреслюючи спільність цілей та цінностей.

1. Андреева Г.М. Психология социального познания: Учеб. пособие для студентов высших учебных заведений. – Издание второе, перераб.и доп. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 288 с.
2. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – М.:МГУ,1982. – 199 с.
3. Бромлей Ю.В. Этнос и этнография. – М.: Наука, 1983. – 272 с.
4. Гнатенко П.И., Павленко В.Н. Этнические установки и этнические стереотипы. – Днепропетровск, ДГУ, 1995. – 200 с.
5. Пірен М.І. Основи етнопсихології: Підручник. Вид. 2-е доп. – К., 1998. – 436 с.
6. Горностаєв в. Психологічний феномен „Ми” // Соціальна психологія. – 2006. – № 2 (16). - С.88-96
7. Стефаненко Т. Этнопсихология. – Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 249с.
8. Квас О. Вивчення оціночних еталонів та етнічних стереотипів сучасної української молоді за допомогою семантичних вимірів // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ. – Дрогобич, 1998. – С. 66-73.
9. Коростелина К.В. Социально-психологические корни этнических проблем // Журнал

практикующего психолога. – 1999. – № 5. – С. 109-133.

10. Майерс Д. Социальная психология / Пер. с англ. – СПб: Питер, 1999. – 688 с.

11. Агеев В.С. Психология межгрупповых отношений. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 144 с.

12. Слобин Д., Грин Д. Психоллингвистика, М.: Прогресс, 1976. – 350с.

13. Выготский Л. Мышление и речь. Собрание сочинений. – М.: Наука, 1982. – 582с.